

Az információs szolgáltatások finanszírozásának és árképzésének alapvető kérdései*

Az információs politika két alapvető kérdése a következő: 1. magán- vagy társadalmi termék-e az információ? 2. térítésért vagy ingyen kell-e adni? Az első kérdésre az a válasz, hogy az információ a "közjavaknak" abba a csoportjába tartozik, amelyet a magángazdaság csak olyan drágán képes nyújtani, hogy ez az állampolgárok bizonyos csoportjait eleve kizárja fogyasztásából. A második kérdésre pedig az, hogy elvileg térítés fizetendő a közpénzekből finanszírozott minden információs termékért és szolgáltatásért, a társadalmi érdek azonban korlátozhatja ennek az elvnek az alkalmazását.

Bevezetés

Fejlett társadalmakban az információt (előállítását, beszerzését, rögzítését, terjesztését, valamint az információs termékek és szolgáltatások minden formájának használatát) egyre inkább nagyon fontos – ha nem a legfontosabb – erőforrásnak ismerik el, amelyet ugyanúgy kell menedzselni, mint az egyéb erőforrásokat. Felismerték, hogy az információnak gazdasági, társadalmi vagy kulturális értékei egyaránt vannak. Másfelől, az információ olyan erőforrás, amelynek beszerzése, rögzítése és terjesztése nagyon is költséges.

Az USA-ban az ún. szputnyiksokk 1957 októberében azt eredményezte, hogy a közvéleményben hirtelen tudatosult a tudomány és a kutatás (és a tudományos-műszaki információ) stratégiai jelentősége a gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint egy ország nemzetközi versenyképessége szempontjából. Ebből egy sor politikai akció következett a késői ötvenes és korai hatvanas évek óta. A Weinberg-jelentés 1963-ban nemzetközi érdeklődést váltott ki. Az OTA-jelentés 1990-ben az USA-ban néhány aktuális információpolitikai kérdésről lefolytatott viták eredményét tükrözi [1]. Az NSZK-ban a hatvanas és hetvenes évek fordulója óta a szövetségi kormányzat szintjén vitatták meg egy "Országos Információs Rendszer" tervét, s az első kormányprogram az információ és dokumentáció előmozdítására 1974-ben indult, és 1977-ig tartott. Ez a program képezte az országos információs politika első átfogó, koncepcionális keretét Németországban. Azóta több országos információpolitikai elképzelésünk és programunk volt, amelyekben többé-

kevésbé eltérő koncepciók és megközelítések érvényesültek, s a társadalom különböző köreiben folyamatosan megvitatják az információs politika egyes kérdéseit.

Fontos rámutatni, hogy a szóban forgó kérdéskör maga is megváltozott az elmúlt húsz évben nálunk is, csakúgy, mint más országokban [2]. Az "információ" már nem korlátozódik a tudományos és műszaki információra. Ma az információt mindenfajta vállalkozás és szervezet kulcsfontosságú erőforrásának tekintik, s az iparosodott országok gazdasági növekedése és fejlődése kulcsstényezőjének a 20. század utolsó és a 21. század első negyedében. Az ún. információs szektor állítja elő az információs termékeket és szolgáltatásokat (beleértve az információtechnológiai termékeket és szolgáltatásokat is), és magában foglalja pl. a számítástechnikai (hardver és szoftver) ipart, a távközlési hálózatokat és szolgáltatásokat, a kiadást, a rádiót és a televíziót, az adatbázis-szolgáltatásokat, a könyvtárakat, a videotext-szolgáltatásokat, az elektronikus postai szolgáltatásokat, az elektronikus adatcserét, az elektronikus bankműveleteket, az elektronikus bevásárlást, az elektronikus alapátutalást az eladási helyre stb. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság szolgáltatási szektorának nagy területei egyben az információs szektor részei is (bankügyek, biztosítás, kereskedelem, idegenforgalom stb.). Az információ használatának megnövekedett intenzitása is ösztönözte a vállalkozások és szervezetek keresletét az információs szektor által előállított termékek iránt, s másfelől az információs technológia fejlődése az információs termékek és szolgáltatások széles kínálatát teremtette meg.

A nemzetgazdaságok e szektorának fejlődése megfelelő politikai koncepciót és gyakorlatot kíván meg és feltételez. A következőkben a két legfontosabb kérdéssel foglalkozom.

* Az *Information Management for Information Services – Economic Challenge for the '90s* c. konferencián (Berlin, 1991. október 13–19.) elhangzott előadás alapján.

1. vitapont: magán- vagy társadalmi termék?

John Sherrod már 1976-ban megállapította: "A legfőbb politikai kérdés, amellyel szembe kell néznünk egy kapitalista társadalomban, mint például az USA-ban, az, hogy megpróbáljuk meghatározni a kormány optimális szerepét az információ terjesztésében, szemben a magánszektorral" [3]. Az alábbiakban kísérletet teszek ezen alapvető kérdés néhány aspektusának tisztázására a különböző érvek összehasonlításával és az általános vonatkozások felvázolásával.

Szerintem a kérdés magva az, hogy vajon az információ "magántermék" vagy "társadalmi termék". A termékek (és szolgáltatások) e két kategóriája közötti határt nem vonják meg semmiféle bennük rejlő elvek. A közkiadások elmélete azonban kifejlesztett bizonyos kritériumokat arra, hogyan lehet meghatározni, mely termékek és szolgáltatások előállítását és szétosztását kell a magánszektorra, s melyeket a nyilvános szektorra bízni [4].

E kritériumok szerint a nyilvános szektornak, az államnak kell előállítania mindazokat a termékeket és szolgáltatásokat,

- ▶ amelyekből az állam (vagy a társadalom) egész lakosságának azonos előnye származik az állam határain belül, s amelyek használatából senki sem zárható ki (vagyis az ún. kizárás elve nem alkalmazható). Az államnak elő kell állítania ezeket a termékeket és szolgáltatásokat, mivel a piacgazdaság nem állíthatja elő őket: a közösség értük fizetni nem tudó tagjait nem szabad (és nem lehet) kizárni a belőlük származó előnyökből (ezen "első osztályú közjavakra" példa a belső biztonság, a honvédelem, a jogvédelem);

- ▶ amelyeket a magángazdasági vállalkozások csak olyan drágán képesek nyújtani, hogy áraik az állampolgárok bizonyos csoportjait eleve kizárják fogyasztásukból vagy használatukból, miközben az állam azt akarja, hogy e speciális termékek és szolgáltatások a használók szélesebb köre számára hozzáférhetőek legyenek (e "másodosztályú közjavakra" vagy ún. "érdemi javakra" példa az oktatás, az egészségügy, a helyi közlekedés, a színházak). Ide tartoznak mindazok a termékek és szolgáltatások, amelyek nem tehetők hozzáférhetővé anélkül, hogy finanszírozásuk (legalább részlegesen) ne közpénzekből történjék az előállítás magas költségei vagy a kockázati tényezők, vagy a profit hiánya miatt. E speciális termékek és szolgáltatások azonban nagyon fontosak a társadalom – mint egész – fejlődése és boldogulása szempontjából.

Az információs termékek és szolgáltatások bizonyos fajtái minden bizonnyal a "közjavak" e második kategóriájába tartoznak, ha tekintetbe vesszük az információ kulcsszerepét a modern gazdaságok és társadalmak fejlődésében. Elvileg egy piacgazdaságban magánvállalkozások állíthatják elő

és terjeszthetik az információs termékeket és szolgáltatásokat, azaz hosszú távon profitot biztosító áron adhatják el őket. Erre sok példát lehet felhozni: a legtöbb nyugati országban a kiadás java részét, a rádió és a televízió növekvő részét például. A jövőben ezért kívánatos lehet, hogy az információs szektor bizonyos részeiben piaci ármechanizmus legyen, ami biztosítja, hogy az információs termékek és szolgáltatások kínálata állandóan és rugalmasan igazodjék a kereslethez (azaz a használók igényeihez). Az információs szektornak nagy területein azonban nem uralkodhatik ilyen piaci mechanizmus: kivétel a legtöbb könyvtári szolgáltatás, az oktatás és az alapkutatás számára nyújtott információs szolgáltatás, a fogyasztói információs szolgáltatások, az egészségügyi információs szolgáltatások stb. Ezek a szolgáltatások nagyon fontosak a társadalom egésze számára. Alkalmazható lenne ugyan a "kizárás elve", de nyilvános (szövetségi, állami vagy helyi) forrásokból kell (részben) finanszírozni őket. Mik legyenek azonban e "nyilvános" információs termékek és szolgáltatások finanszírozásának módszerei? Vajon a társadalom szociális és gazdasági érdekében áll-e, hogy ezekért a szolgáltatásokért az átadás helyén, a használók fizessenek? Ez átvétel bennünket a másik alapvető kérdéshez.

2. vitapont: térítésért vagy ingyen?

Elvileg minden módszer elképzelhető az információs termékek és szolgáltatások nyilvános finanszírozására, a ráfordításokat teljes mértékben fedező térítéstől egészen a termékek és szolgáltatások teljesen ingyenes juttatásáig (ez utóbbi kizárólag az általános adóbevételekből történő finanszírozást jelentene). E kérdéssel kapcsolatos megfontolásokat a közkiadások elmélete alapján a következők szerint lehet összefoglalni.

- ▶ Minthogy az adók kiszabása és különösen a jövedelmi és vállalkozási adótételek progresszivitása az ún. "fizetőképességi elvre" van alapozva, minden állampolgár fizetőerejével arányosan járul hozzá, ha az információs szolgáltatások teljes mértékben az általános adóbevételekből vannak finanszírozva. Ez a finanszírozási elv mindig indokolt és alkalmazható, ha egyetlen állampolgárt sem lehet kizárni annak a szolgáltatásnak a használatából, amelynek előnyét mindenki egyenlő mértékben élvezzi (ezek az első osztályú nyilvános termékek és szolgáltatások). A fentiekben azonban megállapítottuk, hogy ez nem érvényes az információs termékekre és szolgáltatásokra. Így ezeknek a termékeknek és szolgáltatásoknak az általános adóbevételekből való finanszírozása (ami térítésmentességet jelentene az átvétel helyén) elvileg nem jöhet számításba.

- ▶ A közpénzekből való finanszírozás másik elve az, hogy mindenkivel, aki olyan állami (nyilvános) szolgáltatást használ, amelyből mások ki vannak

zárva (ez a kizárás elve), az átvételkor a szolgáltatás értékének megfelelő ellenérték (mint költség vagy díj) fizetethető. Nyilvánvalóan nem lenne méltányos és tisztességes egyesek javát vagy hasznát mindenki által fizetett adókból finanszírozni. A közkiadások ezen ún. "haszon elve" érvényes az információs termékekre és szolgáltatásokra (minthogy ezek másodosztályú nyilvános termékeknek és szolgáltatásoknak tekinthetők). Ebből levonhatjuk, hogy *elvéleg* térítés fizetendő a közpénzekből finanszírozott minden információs termék és szolgáltatás használatáért.

Különböző társadalmi érdekek (lásd később) azonban korlátozhatják ennek az elvnek az alkalmazását. Más-más díjtételek – akár zéró térítés is – állapíthatók meg a használók különböző kategóriái számára (pl. tanulók, hallgatók, oktatók, közhivatalok vagy kutatóintézetek alkalmazottai).

A térítés megállapításának szempontjai

A nyilvános információs termékekért és szolgáltatásokért fizetett térítések teljes egészükben vagy lényeges részükben fedezzék-e ezen termékek és szolgáltatások előállításának és terjesztésének költségeit, vagy a megállapítandó díjak pusztán övintézkedést jelentsenek-e? Az utóbbi mérvű térítéseknek ugyanis egyetlen funkciójuk csak az lenne, hogy az információs termékeket és szolgáltatásokat nyújtó szervezeteket megvédjék a túlzott és indokolatlan kereslettől. Pusztán e célra való tekintettel a díjakat valamiféle szociális szempontok szerint állapítanák meg, s nem kötnék őket az előállítási és terjesztési költségekhez.

Ezeket a kérdéseket meglehetősen részletességgel vitatták meg a Német Szövetségi Köztársaságban [5, 6]. Az alábbiakban összefoglalom a két fél által előterjesztett főbb érveket.

A ráfordításokat teljesen vagy részben fedező térítés *mellett* szóló érvek:

- Bizonyos nyilvános szolgáltatások (pl. posta, helyi közlekedés, energia, víz, színház, múzeum) használóinak legalább részben fedezniük kell e szolgáltatások költségeit, ahol ez gyakorlatilag lehetséges (l. fentebb a haszon elvet). Ez különösen érvényes lehet azokra az információs termékekre és szolgáltatásokra, amelyeknek használói főképpen az ipar és a kereskedelem területéről kerülnek ki.
- Ha a nyilvános szolgáltatásokat ingyen vagy alacsony "védárakon" adják, e szolgáltatások minőségét érintő használói kritika szabályozó szerepe jórészt elveszik. A költségekre alapozott árképzés a nyilvános szektorban is ösztönzőleg hat a források hatékony felhasználására.
- Ha térítéshez kötik a közpénzekből finanszírozott információs termékek és szolgáltatások igénybevételét, ez hosszú távon hozzájárul e termékeket és szolgáltatásokat előállító és rendelkezésre

bocsátó szervezetek további fejlesztéséhez és profitorientált működtetéséhez (az információs szektorban is megszűnnek a versenykorlátozások).

- A nyilvános információs termékek és szolgáltatások (mint pl. a könyvtári szolgáltatások) növekvő kiadásai a jövőben csökkenő mértékben finanszírozhatók közpénzekből. Ezért a kiadások egyre nagyobb részét kell térítésekből fedezni.

A ráfordításokat teljesen vagy részben fedező térítés *ellen* szóló érvek:

- Minden érintett személy számára lehetővé kell tenni, hogy szabadon hozzáférhessen bizonyos információs termékekhez és szolgáltatásokhoz, függetlenül attól, képes-e fizetni értük (az információ szabadsága). Ez szükségessé teszi, hogy a nyilvános információs termékekre és szolgáltatásokra egy bonyolult, szociális szempontból differenciált díjazási rendszert dolgozzanak ki. Aminek viszont az lehet a következménye, hogy túlságosan sokba kerül a térítések beszedése, a használók pedig igyekeznek kibújni a magas díjak megfizetése alól (erről bővebben később). Ez az érv magában foglalja a társadalom információban gazdagokra és szegényekre való megosztásának szempontját is.
- A jelenlegi helyzetben reménytelen elvárni, hogy a térítési bevételek teljesen (vagy jórészt) fedezzék a költségeket, ha az elektronikus információs termékek és szolgáltatások minden költségét a használók mai számára terhelik; a legtöbb országra érvényes ez a megállapítás (különösen a nem angol nyelvű országokra). Ijesztően magasak lennének az így kialakuló térítési díjak. A társadalmilag fontos információs termékek és szolgáltatások használatának visszaeséséből eredő kár messze meghaladná a hasznát, amelyet a térítési bevétel hozna a költségvetés számára.
- Több lehet a teljes térítési bevétel, ha alacsonyabb a térítés aránya (alacsonyabb árakat állapítanak meg), mint ha a térítéseket olyan szintre emelik, hogy fedezzék az összes felmerült költséget (ez függ az egyes információs termékek és szolgáltatások iránti kereslet érzékenységtől, különösen olyan esetekben, amikor a használat megszűnik, ha a szolgáltatásért magas térítési díjat számítanak fel).

Nyilvánvalóan nagyon nehéz mérlegelni és egybevetni mindezeket és egyéb érveket, s kialakítani országos vagy nemzetközi szinten a közpénzekből finanszírozott információs termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó térítési politikát. Itt egyszerűen csak annyit tehetek, hogy jelzem e politika néhány általános alapelvét.

1. Bizonyos esetekben csak egy bevezetési szakasz után lehet megkívánni a használóktól, hogy térítést fizessenek közpénzekből finanszírozott információs termékekért és szolgáltatásokért.
2. Az előre látható jövőben az információs piac némely szektorában lehetetlen lesz olyan térítési díjakat megszabni, amelyek fedeznének minden ráfordítást (beleértve a beruházási és rezsiköltsé-

geket is) a bevezetési szakasz után. Nagyon fontos, hogy a felmerülő költségek *minden* összetevőjét figyelembe vegyék annak megállapítása során, mennyire hatékonyak a különböző eljárások az információs termékek és szolgáltatások díjtételeinek kialakítására.

3. Mindenképpen meg kell kísérelni (a bevezetési szakasz végén) a bevételből fedezni a működési kiadások egy részét.
4. A térítési rendszer a lehető legegyszerűbb és legáttekinthetőbb legyen annak érdekében, hogy a beszedés költségeit minimalizálni lehessen. Általános alapelv: ha csak lehet, csoportosított díjtételek; differenciált és fokozatos díjtételek csak feltétlenül (ha egyáltalán) szükséges esetekben szociális indokok alapján.
5. A közpénzekből finanszírozott termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó térítési politika csak meghatározott időtartamra lehet érvényes e szektor technológiájának gyors fejlődése, a növekvő nemzetközi kooperáció és az információs szektor szervezeti formáinak gyors változása miatt. Nyitva kell tartani azt a lehetőséget, hogy a kezdetben túl magasan megállapított térítési díjakat a későbbiekben csökkenthessék (pl. a használat meredek esése következtében).
6. A különböző nemzeti díjrendszerek összehangolása előfeltétele a nemzetközi kooperációnak, például az elektronikus információs termékek és szolgáltatások európai közös piaca kifejlesztésével összefüggésben.

John Akeroyd az angliai helyzet vizsgálata során az alábbi következtetésre jutott (s azt hiszem, ez némiképp érvényes a más országokban végbemenő fejleményekre is): "Minden bizonnyal úgy áll a dolog, hogy a »nyilvános« szektor intézményeiben akár a kormány politikája, akár az új technológián alapuló szolgáltatások kifejlődéséből és kínálatából fakadó nyomás következtében állandó, de észrevehető elmozdulás mutatkozik az információs szolgáltatások és termékek egész sorának térítéssége irányába; ebből az is következik, hogy e szektor információs menedzsereinek szükségképpen jobban kell tudatosítaniuk a költségek és árak kérdéseit. Természetesen mindig is ez volt a helyzet a magánszektorban, de

az információs iparnak az elmúlt 15–20 évben bekövetkezett növekedésének tanulságai alapján még itt sincs egyetlen, kézenfekvő modell az információs szolgáltatások árazására. Voltak is, lesznek is kísérletezések és viták a legalkalmasabb módszerek kialakítására, s az a gyanúm, hogy mindig is így marad a helyzet, ahogy újabb és újabb technológiák és technikák bukkannak fel" [10].

Irodalom

- [1] Office of Technology Assessment (OTA) of the U.S. Congress: Helping America Compete. The Role of Federal Scientific and Technical Information. OTA-CIT-454. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, July 1990.
- [2] MOORE N. – STEELE, J.: Information-Intensive Britain. An Analysis of the Policy Issues. London: Policy Studies Institute, 1991.
- [3] SHERROD, J.: Speech made by John Sherrod at the INIS Liaison Officers Meeting. Vienna, 4. 11. 1976. p. 3.
- [4] MUSGRAVE, R. A.: The Theory of Public Finance. New York: Mac Graw-Hill, 1959.
- [5] SCHWUCHOW, W.: Finanzierung und Preisgestaltung in Information und Dokumentation. München: K. G. Saur, 1979.
- [6] GOEBEL, J. W. – SCHADT, D. – SCHWUCHOW, W.: Zum Verhältnis von Staat und Privatwirtschaft im Bereich der Fachinformation. Gutachten vom 27. 8. 1984. Frankfurt am Main: GID, 1985.
- [7] LENK, K.: Staat oder Markt in der Fachinformationsversorgung. Eine irreführende und wenig durchdachte Alternative. = Das Inform, 1984. 18. sz. p. 1.
- [8] CAPURRO, R.: Informationsethos und Informationsethik. Gedanken zum verantwortungsvollen Handeln im Bereich der Fachinformation. = Nachrichten für Dokumentation, 30. köt. 1. sz. 1988. p. 1–4.
- [9] STROETMANN, K. A.: Professional Information Services and Public Knowledge: Economic Aspects, Societal and Information Policy Issues – A German Perspective. = International Journal of Information and Library Research, 2. köt. 3. sz. 1991. p. 205–218.
- [10] AKEROYD, J.: Costing and Pricing Information: the Bottom Line. = Aslib Proceedings, 43. köt. 2–3. sz. 1991. p. 87–92.

Fordította: Papp István

A katalógizálás ára

"A legdrágább könyvtári művelet a katalógizálás" – mondta *Henriette Avram*, a Kongresszusi Könyvtár helyettes igazgatója. A Kongresszusi Könyvtárnak egy leírás elkészítése 50 dollárba kerül, s ez általában több, mint amennyi a könyv ára.

/Information Hotline, 23. köt. 7. sz. 1991. p. 1–2./

(P. I.)

Személyi számítógépek

A Dartmouthi Egyetem (USA) 1995-től – elsőként az országban – megköveteli, hogy minden hallgatójának legyen számítógépe. Jelenleg a 4200 hallgató 90%-ának már van személyi számítógépe.

/Information Hotline, 23. köt. 7. sz. 1991. p. 2./

(P. I.)